

Vidosava STOJANČEVIĆ

Posle Napoleonovog poraza, Austrija je na Bečkom kongresu 1814/15 godine po drugi put uspostavila svoju upravu u Dalmaciji koju je organizovala kao posebnu pokrajinu pod direktnim rukovođenjem Beča, a s namesničkom i zemaljskom vladom, čije je sedište bilo u Zadru (1). U tom razdoblju austrijska uprava je nastavila s ranijom praksom bivšeg francuskog zakonodavstva na zadarskom području da značajne propise i zakone objavljuje na italijanskom jeziku i u prevodu sa italijanskog na »pučki«, hrvatski jezik.

U nizu drugih propisa i naredaba, austrijska zdravstvena uprava u Zadru izdala je štampana uputstva »**Istruzione del Consiglio centrale Sanitario di Governo Zara 1814.**« koja se odnose na »kužnu bolest« i jednu naredbu »**Avertimento mell'i CR Commissione provinciale di Sanità alla popolazione Dalmata sul colera morbus, Zara li 14. Settembre 1831.**« Po jedan primerak ovih danas već retkih i gotovo zaboravljenih štampanih propisa iz prve polovine 19. veka nalazi se sačuvan u rukopisnoj zaostavštini Valtazara Bogišića u muzeju u Cavtatu (2). Nesumnjivo da ova dokumenta zaslužuju posebnu pažnju s obzirom na to da danas ne raspoložemo znatnim brojem izvora ove vrste za proučavanje zdravstvenih prilika u ovom delu Dalmacije u 19. veku. Ovi izvori pružaju mogućnost komparativnih proučavanja dokumenata o nekada čestim i opakim epidemijama kuge i kolere na balkanskom području.

Kuga

Uputstva austrijske provincijalne sanitetske uprave u Zadru, izdata 26. listopada 1814. godine pod naslovom »**Istruzione del Consiglio centrale Sanitario di Governo Zara**«, odnosila su se na preventivne mere u slučaju izbivanja kužne epidemije na zadarskom području u periodu posle poraza i sloma francuske uprave i pada Dubrovačke Republike. Iste, 1814. godine (maja meseca) bila su u Dubrovniku izdata »**Uputstva za lekare**«, slične sadržine, kojima je bio cilj da se narod upozna sa simptomima i posledicama, kao i s predohranom protiv ove opake bolesti koja se vekovima prenosila iz Turske na područje Balkana i Mediterana (3). U to vreme je u Zadru aktivno delovao kao »carski komesar«, sa direktnim ovlašćenjima iz Beča, baron Jozef Klokušicki koji je pre toga bio već angažovan u suzbijanju kuge na području Dubrovnika, Bosne i Hercegovine (4).

Sadržina uputstava zadarske centralne sanitetske uprave za preduzimanje zaštitnih mera u sprečavanju prodiranja i širenja kuge iz drugih krajeva

Registrowanje građe je isto tako važno
kao i pisanje

i mesta na zadarsko područje bila je izložena u navedenom štampanom dokumentu u 20 tačaka.

U prve dve tačke ovih uputstava bila su izdata potrebna naređenja u vezi s dijagnozom kužnog oboljenja u zaraženim kućama i familijama i u grupama seoskih kuća i delova naselja, kao i mere predohrane u vezi sa uspostavljanjem karantina, »kordona«. Na »pučkom« jeziku prevedene sa italijanskog ove naredbe su davale opširna uputstva u postupku konstatovanja i utvrđivanja oboljenja koje u našoj transkripciji izgleda ovako:

»1. Ako bi se dogodilo da umre koje čeljade malo vrimena bolujući, ili okuženo, ili od koje bolesti koja se može sumnjati kužnom, njegova kuća ima odma biti zapričena i čuvana.

2. Ako se ova kuća nahodi združena s drugima kućam, verhu perve straže koje će se odrediti za kuću kužnu ili posumlienu od kuge, biti će zabilježena jošter druga straža koja će paziti na sve kuće uokolo.«

Treća i četvrta tačka odnose se na dužnosti seoskih starešina u raspoređivanju seoskih karantinskih stražara i opskrbljivanju hranom i potrebama seoskih porodica i kuća u toku trajanja karantina. O tome se izričito govori na isti način kao i u prethodnim tačkama:

»3. Glavar od sela imati će odrediti za ovu stražu jedan za dosti broj od seliana i jedan zapoviedati će a svi ostali imati će ga poslušati.

4. Ove straže brez pristanka motriti će da iz kuća okuženih ili posumliениh ne izlazi ni čeljade ni nijedna stvar koja mu drago, dopuštajući samo da se predade što je potribito obitelji za hraniti se, i pazeći pomnjivo da kada se pridaje ova hrana niko se ne dotakne ni čeljadeta ni robe.«

Sledeće dve tačke (5. i 6) izdaju naređenje seoskim stražarima da zaradama onemogućće seosko stanovništvo da napušta selo, bez obzira na uzroke i izgovore, a posebno o obavezi seoskih starešina da odmah prijave svaki slučaj oboljenja i obaveste najbližu sanitetsku vlast. O tome su izdate sledeće naredbe:

»5. Glavar od sela poslie imati će činiti okružiti selo svekoliko pomnjivim stražam, ne dopuštajući da se niko ne odaleči od sela za koji mu drago uzrok i izmišljenje.

6. Posle odabrati će dva seljanina najvidnija i poštenija i narediti će njimi da otidu dokazati događaj najbližem Deputadu od Sanitadi ili koju mu drago drugoj Oblasti Gradskoj ili Vojničkoj. Zapoviediti će ovimu dvimi seljanom pod pritnju od najtežih predpisa da putujući neimaju s nikim općiti ni mišjati se.«

Kako će se regulisati obaveze i dužnosti sanitetske uprave u postupku preuzimanja staranja i nege okuženih kuća i bolesnika, i na koji će se način organizovati sanitetski karantin određene sanitetske komisije, predviđaju sedma i osma tačka ovih uputstava:

»7. Glava od sela dokle prime zapoviedi i pristojne nauke od Starešina pristojnih, činiti će da kućam odciepljenim i čuvanim ne pomanjka što je od potribe za njihov žitak.

8. Kada Oblasti verhu Sanitadi dojde dokazanje rečeno na broju 6, poslati će ona odma verhu mista jednoga Deputada, jednoga Likara, jednoga Oficira i dva valjana Gvardiana za službu nižu od Sanitadi, i odma oznameniti će Starešine šaljući čovika s knjigam.«

Uputstva za stručno i administrativno poslovanje sanitetske službe u okuženim selima, za vođenje lekarskog dnevnika i knjiga bolesnika sadrže sledeće dve tačke koje se odnose na određenu sanitetsku komisiju:

»9. Ova Komesion odma će se zabaviti: pervo, objiti tilesa mertva i ljude bolesne i učiniti sva ona iskušnja koja su pristojna za poznati podpuno sve ono što se je zgodilo; drugo, utverđiti jednu stražu okolo svega sela s ljudmi od bližnjih sela koja su slobodna, vraćajući k njihovoj kući ljude postavljene prije na stražu od istoga sela nezdrava; treće, činiti da životinja od onih kuća koje su razdijlene po zakonom od Sanitadi bude izvedena na dvor i čuvana od čeljadi slobodne neka ne gine nepitana svagdanje potribite paše.

10. Ista Komesion imati će odma dati potanko dokazanje od svega onoga što bude opazila, i od onoga što bude naredila.«

Tačke 11. i 12. daju uputstva komisijskim lekarima u vezi s postavljanjem dijagnoze i sprovođenjem higijenskih zaštitnih mera oko pokopavanja umrlih od kuge, u ponašanju stanovnika i međusobnim kontaktima u okuženim naseljima. O tome se izdaju sledeća uputstva:

»11. Kada se poznade da je bolest kužna, ili da se teško sumnji da može biti kužna, onda Deputadu od Sanitadi i dvimi Gvardianem biti će naloženo da čine ispuniti zakone i naređenja od Sanitadi.

12. U ovoj prigodi biti će zabranjeno da se mnogo ljudih sakupi zajedno, i da se svi sastane po kerčmama ili po dućanim: ove kerčme i dućani činiti će se zatvoriti, dopuštajući samo predavati vino, i ono što je potribito za žitak s onimi opažanjim i naređenjim koja bi se našla potribita zabilježiti.«

Ovim propisima su u sledećim tačkama obuhvaćeni i crkve i hramovi, kao mesta javnih skupova, i sveštenici, kao i ostali službenici, a posebno groblja i poredak oko ukopavanja pomrlih od kuge:

»13. Biti će tolikojer zabranjeno skupiti se u carkvu, u koju neće moći ulisti već sami Zupnik, iliti Parok, i s njimi oni koji bi mu imao služiti misu. Ako bi Parok imao komu Svete Sakramente imati će ga pratiti Gvardian od Sanitadi, i ispuniti će dužnosti od svoga naredbeništva s pristojnim opazim od Sanitadi.

14. Ako ko umre neće biti dopušćeno čuvati sprovod i mertva tilesa imati će se sakopati, s živim klakom daleko od kuća, u jednu jamu duboku barem pet noga. Imati će se pomnja poskropiti klak s vodom neka se lagše užge.

15. Na mistu gdi bude ukopano jedno mertvo tilo imati će se navaliti malo kamenja koliko je prostrana jama iskopana, a varhu kamenja postaviti će se jedan križ, neka se može poznati da u onom mistu bilo je ukopano mertvo tilo, i neka ga niko ne takne.

16. Imati će se ukopati mertvo tilo i pokriti jama prid jednim čovikom određenim za nastojati i paziti da budu ispunjena naređenja.

17. Gdi budu mertvoderezi (Beccamorti) osobito određeni kopati kužne i sumljienne, ono će ispuniti ukopanje od martvih telesa, a gdi se ne nalaze, martva tilesa biti će ukopana od njihovih kućana s opazam koje se imadu obslužiti u ovim zgodam.«

Tačkom 18. naređuje se ubijanje svih domaćih životinja, sem onih koje služe za ishranu, koje mogu da šire zarazu u nezaražene delove naselja i susedne domove, a tačkom 19. zabranjuje se, pod pretnjom kazne, zatajivanje i skrivanje stvari i odela umrlih od kuge i pokopanih. Na pučkom jeziku, u prevodu sa italijanskog, ova naređenja su glasila (prema našoj transkripciji) ovako:

»18. Imadu se odma ubiti sve životinje kako psi, mačke, kokoši, pievci, golubi, tuke i sva letuća, koja bi mogla priniti kugu od kuće do kuće.

19. Biti će zabranjeno svakomu sakriti ili zakopati ikakovu stvar koja pristoji onima koji su okuženi ili sumljeni, i ako bi sve to bilo njihovim od koje mu drago varste, imati će se dokazati Deputadu od Sanitadi, neka po zapoviedi koje će biti podane, bude sve kliko sahranjeno u misto koje će biti zabilježeno, odpuštajući pristojno pismo od sahranjenja.«

Poslednjom, 20. tačkom određene su dužnosti i obaveze sanitetskog i vojnog personala određene sanitetske komisije u pogledu kontrole obolelih stanovnika i okuženih domova:

»20. Deputad od Sanitadi u druži od Fanta imati će svaki dan pohoditi sve obitelji od sela i ustanoviti se od zdravlja onizih seljana, i za poznati je li se koji odilio od Sela. Sve ono što doznade i što se dogodi dokazati će se starešinam neka može biti pristojno provideno.«

Ova uputstva u dvadeset tačaka potpisao je u Zadru »na 26 listopada (ottobri) 1814. »Cesarski Kraljevi Tajnik Vijeća Srednjega Vladaoskoga varhu zdravlja«, Francesco Salomoni (Frane Salomoni) (5).

Kako se iz prikazanog sadržaja uputstava može zaključiti, austrijska sanitetska uprava u Zadru 1814. godine bila je u mogućnosti jedino da brižljivo sprovodi karantin u okuženim naseljima i domovima, odnosno da obezbedi osnovne higijenske mere oko izolovanja i sahranjivanja okuženih i sprečavanja daljeg širenja zaraze izvan okuženih mesta.

Slične mere preduzimane su u lokalizovanju kužne epidemije na područjima Dubrovnika, Bosne, Hercegovine i u samoj Turskoj (6).

Već sledećih godina (1815—1816) pojavila se kužna epidemija u Dalmaciji u Makarskoj, zatim na Pelješcu i u Boki Kotorskoj (7). Pošto je Zadar bio sedište administrativne i sanitetske dalmatinske uprave od vremena francuske vladavine, to je on i u periodu austrijske uprave 1814. godine zadržao odranije uspostavljene kontakte u svim akcijama na suzbijanju kuge s drugim centrima zdravstvene službe: Venecijom i Bokom Kotorskom (8).

Nalet kužne epidemije na dalmatinsko područje, šireći se iz Turske, ponovio se u trećoj deceniji prošlog veka. Kako i u toku epidemije 1814. g., tako i u kasnijim epidemijama, austrijska sanitetska uprava je uglavnom ponovila svoje odranije primenjivane odredbe o sprečavanju kužne zaraze, kako na zadarskom, tako i na ostalim dalmatinskim područjima i okuženim pograničnim krajevima Bosne, Hercegovine i Hrvatske, iz vremena 1785—1831 (9).

Kolera

Godine 1831. stižu izveštaji o pojavi kolere u Bosni. Uz koleru se ponovo mestimično pojavljivala i kuga u Turskoj (10). Austrijska sanitetska uprava u Zadru već iste godine je izdala nova obaveštenja i naredbe o sprečavanju unošenja i širenja ove zaraze na svom području, i obnovila je još jednom svoje ranije naredbe o kugi i uputstva za preventivnu akciju protiv kolere.

U tom smislu izdata su obaveštenja i naredbe, kako bi carski austrijski punomoćnik po dužnosti mogao da bude svestrano i podobro upućen u sve pojedinosti u toku pojave kolere na dalmatinskom području. U »Oznanjenju C. K. Comisiuna deržavskog od zdravlja« u prevodu na »pučki« sa italijanskog (»Avertimento dell' C.R. Commissione provinciale di Sanità alla popolazione Dalmata sul Colera morbus«) data su opširnije opšta uputstva u tri odeljka: prvi se odnosi na simptome bolesti; drugi daje najnužnije savete o higijeni i preventivi od ove opake zaraze; treći govori o pružanju prve pomoći obolelima.

»Oznanjenje« počinje jednim pristupom kojim se narodu stavlja do znanja cilj obaveštavanja o neminovnoj nesreći koja je iznenada ugrozila živote stanovnika i o potrebi udružene saradnje na suzbijanju i lečenju od ove opasne i teške zaraze. Tu se kaže:

»Ako po nedohitnomu hotinju Božijega Proviđenja dolazi kadgod mučen narod ljudski od općenih nevolja, kakono je danas od griže koja se razpružila nesrićno ne samo u razlikih strana od Evrope, nego jošte i u našem Cesarstvu, nisu zato uzeti po mogućstvu Božjemu razumu ljudskomu načini, za moći se opriti napridovanju takoga porazivoga bića. Zato dolazi vam s jedne strane u pomoć nauk likarski s njegovim spasonosnim pomoćima, a s druge Bogoštovlje i hudorede...«

Zbog opširnosti teksta ovog »Oznanja«, za razliku prethodnog »Uputstva« o kužnim bolestima koja su bila vrlo oskudna i kratka, ovde ćemo prikazati ukrajku sadržinu detaljnih upućivanja u poznavanje i lečenje bolesti kolere.

U prvom odeljku su opširno prikazani »Bilige po koih se poznaje bolest«, u kojima ima dosta sličnosti sa ovakvim uputstvima koja su u to vreme izdavana i u Srbiji, kao i u krajevima pod austrijskom vladavinom van Dalmacije (u Hrvatskoj, Bosni i Hercegovini).

U drugom odeljku se daju uputstva za sprovođenje preventivnih mera: »Načini po koih se možemo učuvati od rečene bolesti«, uz koje se daju i saveti protiv nekih štetnih navika, koje doprinose širenju bolesti, o čemu se kaže:

»Da neki zli običaji, i niki bezrednosti, sasvim da se čine od ništa pri običajnomu življenju, i zato bez opazi ijedne stavljaju se u dilo, izlaze mnogo srodne i kipim najjačim i najnaviknutim u rečenih bezrednostih, kad se uvažu priopake poslijice... Za moći se obarovati dokle od nemoći prilične, biće potrebno uzderžati jedan osobiti način od življenja, i priveliku čistinu, toliko u svomu tilu, koliko u kućah...«

U daljem tekstu su data opširna uputstva o neophodnom održavanju lične i kućne higijene i načinima održavanja higijene stanovanja.

Najopširniji je odeljak treći, pod naslovom: »Pomoći koje se imaju dati nemoćniku prvo neg prispie Likar«. Tu se daju najpre uputstva o prvoj pomoći u trenutku kada se »...netom počne šutiti nemoć«, kada je potrebno da bolesnik legne u postelju, i »odmah se dobro pokrije«, a potom:

»Spremiće se odmah uvarak od kalumele, i od metvice... stavljajući u jedan lončić vrile vode od uzderžanja jedne čase i po toliko rečenih trav, koliko se može uzeti s krajem od pet persti, pokrijući pak sud, i odalečajući od ognja, pokle počine jedan četvrti dio od ure, procidi se od taloga, i dobro vruć daje se svaku po četvrtoga dila od ure dvi do tri žlice. U isto vrime tare se neprestajno s četicom, s krpom od fla-

nele od svite ili od debeloga perteništa dobro svrućenim i zamoćenim u kvasini, u vinu, u rakii, ili u komu drugomu soku mirisnom, ili od kanfore... s prilučenjem strugotina od krena, praha od papra, ili od goruljice. Ovo tarenje ima se napridovati s pomnjom, s nepristajanjem, i snažno doklegod se bolesnik sgrije... Za bolje dostignuti ovu sverhu nalagaće se gostarne pune vode vrile, ili torbice nasute peržine, mekini, i tepla luga, i staviće se na život, među noge, pod pazuhe nemoćniku, ili će se napraviti oko njega tri ili četiri obruča za nadvisiti mu jedan debeli pokrivač pod koi, i u dulje među noge stavi se na jedan tanjur matuna goručih, više koih liva se kvasina... za potaknuti toliko željeni put... Priviu se na poplate i na liste od noga meći od goruljice vrući, složeni od muke, simena od goruljice istučena, i zamiseni s kvasinom. Čine se u isto vrime česti uštercai, ali malahni složeni od juhe od ječma, od oriza, od sliza, od lipnice i ost. Dokle se tako liče ima se pomnja, da glava ostane odkrivena i da se uzderži, ako je moguće, hladna, ima se osobita pomnja da bolesnik ne prima ajer izvanski, i to navlastito kad se tare i topli stvarima... zato neće se dopustiti bolesniku da izmeće izpod pokrivača ruke i noge, nit da se po sve odkrije, još manje da pie vodu studenu... tada samo... da mu se juhe ili vina zagriana i tada samo može mu se dopustiti san... Likaru, koi između toga dođe, ostavi se činiti ostalo... «

Dosta opširno su data uputstva o upotrebi dezinfekcionih sredstava i načina, »po koih se odkužuje ajer«, za koje »stoje najpodobnije... klorur od klaka i kvasine«, koji se »po danih naredbah nalaze u svakoj likospravnici i kod svakog likara i rukoličnika... « U ovom delu »nauka« data su uputstva i za »uvičbanje po komu se čini«, spravlja svako od dezinfekcionih sredstava, njihovih rastopina, smesa i opisuju načini upotrebe, posude koje moraju biti »od cakla« ili zemlje, za držanje hlor, kao i propise izvođenja pojedinih faza dezinfekcije stanova, odela i pomoćnih zgrada.

Kao zamenu za hlor, ova uputstva preporučuju izlivanje »kvasine verhu žerave žive, ili luga tepla«. Na kraju je dato i upozorenje da »sve ove obrane neće primiti željeni plod, ako se ne ulože odmah na počelo zla, to jest prvo neg se odkriu blizi pogibni, kakono naglo i neukrotivo riganje i litanje, i ako ne budu slijeđene od prijateljske i neumorne ruke... « Takođe se skreće pažnja na važnost da u bolesnika »serce ne bude ubieno od privelika straha i pripadanja, hoće se nika slobod, koja toliko pomaga nemoćnima u svakoj drugoj nemoći... « Kao ohrabrenje za borbu zajedničku i upornu protiv ove opake bolesti, na kraju ovog »Oznanjenja« kaže se:

»Po dosad rečenu razumiće svaki od vas Dalmatini na nemoć, od koje govorimo, nije neukrotiva, i gde se stave u dilo pomnje branive s gora prikazane, i ispune načini učuvanja... gdi se uzderži potrebna mirnoća od duše, moć će se staviti jaki otpor napridovanju pritivoga bića, koi kosi na današnji dan veliki broj od kipa u onih mistih samo, iz koih netrizmenost, slabodština, i pomanjkanje od spasonosnih uprava i bratinske ljubavi daju misto... porazivoj kosi... «

Završavajući ovaj »Avertimento«, zakonodavac je ukazao i na dužnosti »opravnika i službenika« zdravstvenih u podsticanju naroda na pridržavanje datih uputstava, na dužnost »kripiti duhovnim načinom plašive i oni koi su mala serca, kakono i smione prizivati na trizmenost i na razbor... « Na kraju je »puku« rečeno da se u svemu pokaže poslušnan austrijskim vlastima koje se staraju za njegovo zdravlje, podsećajući ga na izreku da »Vlasti drže Božje misto«. »Oznanjenje puku Dalmatinskom vije griže zvané colera morbus« od strane »C. K. Komisiuna deržavskog od zdravlja« izdato je u Zadru 25. rujna 1831. godine.

U mesecu listopadu iste godine bila je izdata i neka vrsta štampanog priručnika za sanitetsko osoblje koje je negovalo obolele od kolere, pod nazi-

vom: »Nauk za one koi nastoje od griže istočne zvané Colera morbus« (11). Ovaj priručnik obuhvata tri člana — poglavlja sa ukupno 24 tačke — paragrafa. U sadržaju je data podela glavnih dužnosti bolničkog osoblja u nezi bolesnika i rekonvalescenata, osnovna terapija i uputstva za higijenu osoblja.

»Napomena od onoga što uzderži.

1. Nastojanje ručno, koje se ima podati bolesniku.

2. Način za spremati pitje i jetje od griže.

3. Pomnje, koje imaju imati nastojnici za svoje zdravlje.

Prvo poglavlje (1—5 paragrafa) govori o etici bolničkog poziva, načinu lečenja i nezi bolesnika:

1. Dužan je svak priteći u pomoć iskernjenu, a navlastito oni koi su obrani na tu sverhu kakono nastojnici, i bolopomnjici, i zato ovi kipi imaju biti spravni na svako zvanje.

2. Netom priteče nastojnik bolesniku biće perva njegova dužnost lići ga u postelju oli u njegovoj vlastitoj kući, ili u Ospidalu, odrišući mu sve uze koje bi imao oko tila, i svukujući sve od odića izvan košulje.

3. Svi otvori od ložnice deržaće se zatvoreni, oli s dnevnih vedrih, i ne studenih, u koih mu će se ostaviti otvorena jedna poništra, koja bi bila sunčana i činiće izaići sve one, koi nisu udilje određeni za nastojati bolesnika.

4. Spravi se odmah uvarak oli te od kalumele, ili od pčelinje ljubice, ili od metvice, od vriska, od slavalja, ili kadulje, od sliza, ili jošte, i od same vode pokripljene su malo rakie. Spravi se rečeni uvarak kako se reklo u Oznanjenju B. 415. Od ovoga davaće se vruća svaki po ure 2 ili 3 žlice; ali za dostignuti plod neće zaboraviti bolopomnjik daržati sud vazda pokriven i kod ognja za da uvarak bude vazda vruć, a u isto vrime da ne izgubi svoju kripost.

5. Dok se sprema te ili uvarak, ima se početi topliti nemoćnik za uputiti mo pot, Ovo se čini na dva načina: pristavljajući nemoćniku stvari toplih i prilazajućih ih njegovom tilu, ili tereći ga s njima. Za perva službu biće dobri ubrusci izgriyani, torbice pune mekin, ili peržine, ili soli, ili luga sve dobro zgriano, sudi od zemlje puni vrile vode, i kad za hip ne bi bilo svega toga, napunu se torbice žita, kakono ječma, silja, i ost. Služiće se nastojnik s rečenim stvarima, stavljajući ih dobro vruće pod pokrovnice, a navlastito na žličicu, i na terbu, ili oko života nemoćniku, između stegana i noga, pod pazuhe, na pleća, oko rebara, pokrijući ga dobro, i prominjući ih, kako se počmu hladiti.

Ako posli toga topljenja sliđena za jednu uru i po ne uputi se pot, potrebno je da nastojnik počme ga terti.

6. Za izvršiti trenje biće mnogo korisno napraviti obrace kako se reklo u s gor rečenomu Oznanjenju za da nastojnik bude moći slobodno micati ruke, bez dizati pokrovnicu, i hladiti nemoćnika; činiće u isto vrime svručiti kvasine, ili rakie, ili vina, i kad za hip ne bi bilo ništa toga, vode pristavljajući koliko vina, koliko vodi svrućenoj krena ustergana, ili papra, ili gorušice u prahu, ili trav mirisnih, koje smo s gora imenovali, ili napokon gdi bi dopustile okolovštine, činiće topliti koje vode mirisne (spirito aromatico) ili vode od kanfore (spirito di canfora). U ovih vodah dobro svrućenih i deržanih vazda u sudu pokrivenu, za da se uzderže vruće, zamoćiće jednu četicu oli bruskin, ili što je bolje jedan komad flanela ili sukna i s ovim dobro ožajetim, i samo malo mokrim, staviti će se terti bolesnika izpod pokrovnice.

7. Trenje od koga govorimo ima se činiti na izminu po persih, po terbu, navlastito po mišnicah, po rukah, po nogah, tareći strane na svaku ruku s načinom pritiskujući iste, i ima se sliđiti rečeno trenje, dok se god izmisti svaki bilig od vlage, toliko na strani tarenoj, toliko na stvari s kom se tare, za tako smesti lako ohlađenje. Netom se osuši flanela, ili sukno, opet se zamoći, i opet se tare kako se prvo reklo.

8. Za ulakšati pot služi će mnogo para od kvasine livane verhu opeka ili matuna svručenih, kako je naređeno u s gor rečenom Napomenuću ili Ozanjenju na članu III.

9. I među svih ovih dilovanjah napomenutih u paragrafima 6, 7 i 8 imaće nastojnik slededeće pomnje:

- a) ne pustiti da k bolesniku pristupi ajer ili vazduh izvanski, ne dati mu piti vode studene, koju klepno pita, kako je nadulje napomenuto u Ozanjenju člana III;
- b) sliditi između tepljenah i trenjah s gor rečenih, davati bolesniku piti rečeni uvarak i i te, kako je naređeno;
- c) deržati mu vazda odkrivenu i hladnu glavu;
- d) ne pustiti nimoćniku da združī san, na koi običajno vidi se prignut.

10. Slideći po ti način rečene pomnje, i videći nastojnik da se nemoćniku povratila naravska toplina i pot, tada će on:

- a) ustavit trenja, a napridovati s pomoćima napomenutim u paragrafu 5. pokrijući mu tada glavu s lagahnom postavom, s načinom, svručenom, za bolje ulakšati pot, koi se uputio;
- b) daće nemoćniku juhe, ili vina tepla;
- c) i u tomu stanju samo dopustiće san nemoćniku iznemoženu od prednjega terpljenja.

11. Pručno je ovdī napomenuti, da nastojnik nema izgubiti ufanje od zdravlja, ako u perva doba od pomoženja ne ukaže se žudeni pot, imaće neumorno za više uri sliditi pomoći, budući mnoga kušanja ukazala; da posli jednoga neumirivnoga nastojanja s gor kazanu od 6 ili 8 uri vidili su se razabrati nevoljnici, koi od perva deržali su se mertvi.

12. Između gor rečenih dilovanja imaće pomnju nastojnik uzderžati, u koliko je moguće, zdrav ajer od ložnice.

- a) deržati otvorene ponistre, ako bi dopustilo vrime, i otvarajući ih kad i kad u svako vrime;
- b) s parenjem od kvasine, stavljajući četiri ili pet žlica na jedan taljur, koi će biti napravljen više žive žerave, ili više sobe užgane s iznosjenjem stvari izmetnutih od bolesnika, perući sude i pod, pertenište, i sve ono što od rečenih stvari moglo je biti ogajuseno; kako je naređeno u članih II i III imenovanoga Ozanjenja.

U članu drugom, odnosno drugom poglavlju, propisuje se dijetalni režim koji treba da sprovodi s mnogo pažnje »nastojnik« u toku negovanja oboleloga od kolere:

13. Svih uvarci ili od stvari imenovanih u ovom nauku, spravljaju se kako se reklo u Ozanjenju izvan onoga od sliza, koi ima vriti četvrti dio od ure.

14. Uzderžeći da svak znađe kako se čini dobra juha od mesa, ne govori se ništa, opomenjujući samo da će:

- a) juha izaći mnogo slasnija, i ugodnija nejakoj žličici ako se priluči koi kist petrusina, ili komad selena;
- b) da od juhe zgotovljene od mesa odveć tusta navlastito vunjega, ima se dignuti sve tustilo; koje pliva po skorupu, za što ovo čine težju, i manje probavniju žličici iznemoženoj od terpljenja muke.

15. Jedna podobna podroba za nemoćnike jest podroba od vina. Uzme se po čaše vina, i malo vode, šest lota cukra, i malo kanjele, lii cvita oraha mirisnoga, stepli se sve

ovo u malahnu lončiću. Ubiu se napose dva žumanca od jaja, koi se priluči se malo po malo rečena smisa svručena, i sve polie se verhu hviljica kruha poprežena.

16. Priprave se uštercaji ili serviciali čineći vriti za četvrti dio od ure oko dvi unce sliza, ili mekinj u jednomu lončiću ili pinjatici, od čase vode, rastapajući jednu po unce soli sebisne. Pokle se procidi smisa kroz jedan komad postave pridruže se dvi žlice ulja sebisnoga, i postavi se žitaž jošte dobro vruća u bišiku. Za opremiti dobro ovo dilovanje pristavi se kost razlučena od bišike na tilo, i verteći je lagahno između dva persta, unese se do strane deblje. Pridruži se pak bišika uz kost, upre se s desnou rukom dučak, koi stoji u bišiki, za da žitaž kroz kost uđe u guzno crevo. Zada paka art od kosti unesene u tilo ne rani, koju stranu unuternju, priderži se dobro bišika, s dvama perstim kazcem i srednjim live ruke napravljenim na sdruženju kosti s bišikom.

17. Za spremi meč ili Senapixam uzme se muke od simena od gorušice, ili muke od kukuruza duplo više, i s kvasinom žestokom toplom zamisi se tisto, koje se zove meč ili senapixam. Ovo razvuče se verhu komad postave, i s pristojnim načinom veže se na golo verhu žličice, ili na persi, ili na liste od noga, ili na misnice, ili između peći, po okolovštinah, i ostavi se paka tako prilijepljen dokle god nemo nemoćnik bude moći terpiti slidnu bolest.

Treći član, odnosno poglavlje sadrži propise o zdravstvenoj zaštiti bolničkog osoblja (nastojnika) u toku lečenja i negovanja obolelih od kolere, posebno o njihovoj psihičkoj pripremi i načinu ophođenja prema ovim teškim bolesnicima. Pod naslovom: »Pomnje koje imaju imati nastojnici za svoje zdravlje«, u ovom se završnom »članu« izlaže sledeće:

18. Nastojnik ima živiti s redom i s načinom, zašto svako bezređe toliko u jetiju koliko u pitju pomaga pripravnost na zlo.

19. Nastojnik nema nikad pristupiti k nemoćniku našte serca, i zato on ima uzeti pervo koji uvar vrući, ili malo rakie, sa malo kruha.

20. Nastojnik nema jesti u ložnici u kojoj se nahodi bolesnik.

21. Imajući nastojnik bditi po svu noć kod bolesnika, učiniće dobro uzeti u ponoć žlicu juhe, ili čašu vina sa kus kruha.

22. Nastojnik nema obraćati svoj obzor prema bolesniku, gdi to posve ne iziskuje versta od službe, za ne primati k sebi pah koi izlazi izpod krovnice bolesniške, kad se prigodno podigne; nema gucati pljuvaču, a biće mu mnogo korisno priživati oli gristi smrčike, ili javornice, ili komadić žile od kravojca (Angelica), ili igirota (Calamo aromatico), ili jošte kore od naranče, i umivaće često s kvasinom ruke, obraz, nozdrve i usta.

23. Nastojnik napokon nema biti plašljiv i malodušan, ima jošte ubignuti svaku tugu od serca, kakono bi bilo strah, žalost, nenavidnost, propast, serdžbu, osvetu, i ost.

Zato vazda ima deržati prid očima, da svaka bezrednost i svako odstupanje od načina toliko u stvarih koje paze tilo, koliko u one koe paze dušu, mogu ga činiti pritegnuti bolest koja se razplužila kakono plod jednoga posljickoga zaverženja.

24. Bilo bi budalasto virovati da svaki put nastojnik ima uložiti sve stvari od koih se govori u ovom nauku, ali su izložene za da se nastojnik ne nađe smeten, kad ne bi imao do ruk jednu ili drugu stvar napomenutu.

Na kraju ovih uputstava svoji da su potekli »iz C. K. Komisiona deržavnoga od zdravlja u Zadru na 14. Listopada 1831.« a potpisao ih je C. K. Svitnik Dvorni Antun Plemić de Chlumezky, C.K. Oberstar Frano de Dahlen, i CK. Svitnik Vladavski Nadlikar Frano dr. Weber.

Kako se iz sadržine ovog vrlo detaljnog uputstva može zaključiti, znanja o uzrocima, simptomima i načinima lečenja kolere u to vreme nesumnjivo

su bila vrlo oskudna, pa su i saveti, kao i lekovi i lečenje bili uglavnom nestručni, često naivni i pretežno preuzeti iz narodne, »pučke« lekarske tradicije, iz nepisanih recepata narodnih lekara koji su se pamtili i prenosili generacijama, s kolena na koleno.

U navedena 24 paragrafa uputstva se odnose na propise oko nege bolesnika, tehnologiju spravljanja lekova i redosled njihove upotrebe, na primenu raznih terapijskih postupaka (masaže, gimnastike, povišenja telesne temperature topljenjem, parenjem, trenjem, i sl., u prvom članu, od 1 do 12). Naročita pažnja se poklanjala dijetalnoj ishrani i varenju u bolesnika i rekonvalescenata, čemu je uglavnom posvećen drugi član, od 13. do 17. paragrafa. Kao i lekovi i celokupna terapija propisani u prvom delu uputstava, tako su i znanja o ishrani i varenju bila naivna i oskudna, i svode se uglavnom na narodna znanja o ishrani. Poslednji član uputstava (od 18. do 24. paragrafa trećeg dela) takođe pokazuju kako su bila skućena i primitivna znanja o higijeni bolesnika i sanitetskog osoblja u to vreme kada je harala kužna i kolerična zaraza. Naročita pažnja je posvećena psihičkoj pripremi »nastojnika«, sanitetskog osoblja, njihovom ponašanju prema bolesnicima i požrtvovanosti na njihovom teškom poslu, što naročito ukazuje na važnost etike i psihičke ravnoteže u vreme kada lekari i »nastojnici« nisu raspolagali velikim dostignućima u oblasti infektivne i preventivne medicine.

Ovde prikazana iscrpna uputstva i naredbe o zaštiti, suzbijanju i lečenju kolere izdata od strane austrijskih sanitetskih vlasti u Zadru 1831. godine predstavljaju nesumnjivo dragocen izvor za proučavanje toka epidemije kolere u istoriji zadarskog dela Dalmacije. Posebno ona pružaju mogućnost komparativnih istraživanja u ovoj oblasti istorije medicine u periodu austrijske uprave u jugoslovenskim zemljama (Hrvatskoj) i u drugim jugoslovenskim oblastima u to vreme. Tako se zapaža sličnost ovih uputstava i naredaba sa onima koji su npr. objavljeni u Srbiji iste godine (1831) kao **Poučeniye za lečenje bolesnika od bolesti kolere**, izdato takođe u tri odeljka, s razlikom što se odnose isključivo na raspoznavanje i dijagnozu bolesti, i na spravljanje i upotrebu lekova (12).

I u kasnijim godinama, prilikom ponovnih izbijanja epidemija, Austrija je na svom području obnavljala ranije naredbe i uputstva za sprečavanje širenja i za lečenje kolere i kuge, što se odnosi i na zadarsko područje (13).

Zaključak

Nesumnjivo da ovde prikazane naredbe i uputstva za suzbijanje i lečenje kužnih bolesti i kolere iz prve polovine 19. veka, koje su po svoj prilici prve sanitetske uredbe austrijske uprave na dalmatinskom području (od 1814. i 1831. godine), predstavljaju dragocenu dokumentaciju za proučavanje pisanih, objavljenih izvora o suzbijanju i lečenju ovih opakih bolesti na dalmatinskom području u prošlom veku.

Za razliku od brojnih izveštaja koje je Austrijska dvorska kancelarija izdavala u cilju informacija o geografskom rasprostranjenju, intenzitetu i žrtvama kužnih i koleričnih zaraza, o karantinima i organizaciji lazareta,

ovde prikazani izvori dopunjuju onu stranu koja je ranijim izveštajima uglavnom nedostajala. To je, pre svega osvetljavanje uslova prirodne i kulturne sredine u kojoj se pojavila epidemija, saznavanje o načinima i sredstvima kojima je raspolagala tadašnja austrijska zdravstvena služba, što je sve doprinosilo boljem sagledavanju ne samo istorijsko-političkih, nego i tradicionalnih društvenih i kulturnih okvira na dalmatinskom području u kojima se razvijala zdravstvena služba u prvoj polovini prošlog veka. Sadržina i koncepcija ovde prikazanih izvora za proučavanje štampanih sanitetskih uredaba i propisa na području Dalmacije u vreme austrijske uprave (1814. i 1831. g.) ukazuju posebno na mesto i ulogu tradicionalnih narodnih znanja i narodne lekarske prakse u lečenju i suzbijanju epidemija.

Treba takođe istaći i poseban značaj navedenih dokumenata iz Bogišićeve arhive koji imaju u pružanju dragocenih podataka za proučavanje ne samo medicinske geografije, istorije i epidemiologije, nego i za proučavanje odlika govornog dijalekta zadarskog područja u prvoj polovini 19. veka, kao i etnomedicinske terminologije i prakse u ovom delu dalmatinskog područja, u kojoj su očuvani brojni elementi starih slovenskih korena reči i naziva, kao što su npr. oni očuvani u receptima za spravljanje lekova i hrane bolesnika (muka, meća, uvarak, svita, pot, kvasina, život, i drugi nazivi za delove tela, i sl., kao i nazivi pojedinih lekovitih trava).

Isto tako treba naglasiti i ulogu ovih najstarijih sanitetskih austrijskih naredaba u pogledu sprovođenja prvih mera zdravstvenog prosvetavanja u narodu, »puku«, kojima se čine prvi pokušaji u suzbijanju štetnih navika i običaja u vreme epidemija, i unošenje osnovnih higijenskih i sanitetskih znanja o prvoj pomoći bolesniku u širim narodnim slojevima na zadarskom području.

Napomene

¹ Novak G.: Presjek kroz povijest Zadra. Radovi Instituta JA u Zadru, 1965, 9—12; — Mihajlović V.: Epidemija kuge u Bosni i Hercegovini, Slavoniji, Hrvatskoj i Dalmaciji 1813—1818. Acta historica medicinae, pharmaciae, veterinae, 1961, 2, 87, 88, 89; — ² Muzej Valtazara Bogišića u Cavtatu. Arhivska zbirka. K. XXXIII, »Tiskano« — No. 1028, B 415/PSC; B 861/PSC. Treba napomenuti da su u ovim štampanim uputstvima objavljeni uporedo tekstovi na italijanskom i na »pučkom«, hrvatskom, ali tako što je hrvatski tekst transkribovan italijanskim azbučnim simbolima: za glasove hrvatske azbuke č, š, ž, ć, đ i još neke upotrebljeni su znaci za koje nemamo mogućnosti da ih tačno označimo u našoj transkripciji. Zato smo ovde prilagodili tekst uslovima hrvatske teanskripcije, radi lakšeg praćenja teksta. ³ Jeremić R., Tadić J.: Prilozi za istoriju zdravstvene kulture starog Dubrovnika. Beograd, 1938, 65; — Govrilović V.: Andreas Phirster. Instrustio pro medicis et chirurgis—Raguzae MDCCCXVI. Acta Histor. med. etc. Anno VIII, 1—2, 1968, 229—231; — Hajderhodžić R. H.: Specijalne mere protiv kuge u Dubrovniku od 1814—1818. Zbornik radova XX Naučnog sastanka Naučnog društva za istoriju zdravstvene kulture Jugoslavije. Dubrovnik, 23—25 maj 1969, 18; — Jeremić R.: Zdravstvene prilike u jugoslovenskim zemljama do kraja 19. veka. Zagreb, 1935, 26, 27; — ⁴ Mihajlović V.: op. cit. 88, 89; — Gavrilović V.: op. cit. 231, 232; — ⁵ Muzej V. Bogišića. Arh. zb. K. XXXIII, No. 1028, B. 415/PSC; — ⁶ Hajderhodžić R. H.: Kužne epidemije u Bosni i Hercegovini od 1348—1878. Zbornik radova XXI Naučnog sastanka Naučnog društva za istoriju zdravstvene kulture Jugoslavije. Niš, 16—18. septembra 1971. 199; — Mihajlović V.: op. cit. 83; — ⁷ Mihajlović V.: op. cit. 85, 89; — Hajderhodžić H.: op. cit. 83, 85; — Bazala Vl.: Calendarium pestis. Acta hist. med. etc. 1962, 2, 85; — Hajderhodžić H. Kužne epidemije u Bosni i Hercegovini, 200. Jeremić R.: Zdravstvene prilike u jugoslovenskim zemljama, 26, 27. ⁸ Mijušković S.: Pojava kuge u

Pristini 1871. i reagovanje zdravstvenih vlasti u Boki, Zadru i Veneciji. Zbornik radova XV Naučnog sastanka Naučnog društva za istoriju zdravstvene kulture Jugoslavije, 1966, 58; — ⁹ *Bazala Vl.*: Dokumenti o zdravstvu u Vojnoj Krajini, naročito o takozvanom kužnom kordonu. Acta hist. med. etc, 1961, 2, 76, 78; — *Grmek M.*: Hrvatska medicinska bibliografija I Deo. Zagreb, 1955; — ¹⁰ Muzej V. Bogišića, op. cit. K. XXXIII, B. 415/PSC; — ¹¹ Ibid. B. 681/PSC; — ¹² *Mihajlović V.*: Iz istorije saniteta u obnovljenoj Srbiji od 1804—1860. Beograd 1951, Srpska akademija nauka. Posebna izdanja knj. CLXXX. Odeljenje medicinskih nauka, knj. 4, 22, 62, 67, 68—73; — ¹³ Upor. u Rijeci: M. Matejčić: Odjeci u dnevnoj štampi u lečenju kolere u Rijeci. Zbornik radova XXI Naučnog sastanka NDZKJ, Niš 1971, 242, 243; — Upor. u Srbiji: V. Mihajlović: op. cit. 67; — *Bazala Vl.*: Dokumenta o zdravstvu u Vojnoj Krajini, 79.

LE ISTRUZIONI E LE ORDINANZE DEL GOVERNO PROVINCIALE DI DALMAZIA PER LA PREVENZIONE CONTRO LA PESTE ED IL COLERA NEGLI ANNI 1814 E 1831

Vidosava STOJANČEVIĆ

Tra i dokumenti conservati nell'Archivio di Bogišić a Cavtat si trovano gli esemplari stampati delle «Istruzioni del Consiglio centrale sanitario di Governo, Zara, 1814» contro le malattie pestifere nonché «Avvertimento dell'I. R. Commissione provinciale di sanità alla popolazione Dalmata sul Colera morbus, Zara, li 25. settembre 1831», i quali sono stati tradotti dell'italiano in lingua croata. Questi documenti rappresentano oggi le fonti rare e preziose per lo studio delle circostanze sanitarie e della coltura sanitaria in questa parte della Dalmazia sotto il governo straniero nell'epoca delle grandi epidemie di peste, in Turchia, e del colera, nelle provincie austriache, durante la prima metà del XIX secolo.

Di un'importanza particolare è il testo conservato delle tradizioni di queste ordinanze ed istruzioni in dialetto «del popolo», in cui c'è ne sono molti dati in merito alle nozioni popolari sulle malattie e del loro trattamento come pure sui rimedi popolari ed i modi tradizionali di cura e di prevenzione contro queste malattie gravi.

PRVI ITALIJANSKO-JUGOSLOVENSKI SIMPOZIJUM ZA ISTORIJU MEDICINE I XXIII NAUČNI SASTANAK NAUČNOG DRUŠTVA ZA ISTORIJU ZDRAVSTVENE KULTURE JUGOSLAVIJE, SPLIT 24—26. septembra 1973. godine

Savo D. PLAMENAC

«Un mare, due sponde»

Lijepa i značajna manifestacija uzajamnog prijateljstva, iskrene želje za daljim jačanjem dobrosusedskih odnosa i vidno izražene plodne naučne saradnje — ostvarila se ovih dana.

Naučno društvo za istoriju zdravstvene kulture Jugoslavije (NDZIKJ) u nizu svojih zapaženih uspjeha, ostvarenih na svojim, danas već brojnim, naučnim sastancima, bilježi i ovaj, nesumnjivo sjajni uspjeh, postignut u Splitu, u dane 24—26. septembra 1973. godine. Tada se u reprezentativnom ambijentu, Kongresnoj sali Hotela »Lav« u Miljevcu (kod Splita), u prisustvu od oko 150 učesnika, odvijao rad I italijansko-jugoslovenskog simpozijuma za istoriju medicine i XXIII naučnog sastanka NDZIKJ.

Sa osjećanjem istinskog zadovoljstva, vjerujem da će se svaki učesnik u mislima rado prenijeti u te dane i sjećati dugo veoma prijatnih utisaka koje je ponio sa sobom.

Uspjeh, o kojem je riječ, utoliko je značajniji, jer, po mojem mišljenju, svojim dometom prelazi granice naše domovine, a svojim svestranim doprinosom služi na čast svima koji su uložili truda da se on ostvari.

Poprimajući srazmere brojnog foruma eminentnih stručnjaka, dodao bih još stručnjaka — entuzijasta, Naučno društvo za istoriju zdravstvene kulture Jugoslavije spontano traži sebi nove vidove za daljom potvrdom svoje vrijednosti, kao i nove puteve ka ostvarenju plodne i iskrene saradnje sa sebi ravnim društvima u susjednim i prijateljskim zemljama.

Ne samo takva, svakako, pohvalna, ideja povezivanja aktivnosti, nego i primat, da saradnja otpočne baš sa Italijanskim društvom za istoriju medicine imala je za sebe, osim ubedljivo postignutog željenog srećnog ishoda, još i snažnu potvrdu u osvježenom podstreku da se sa ovakvim radom i saradnjom nastavi i ubuduće.

XXIII-om naučnom sastanku NDZIKJ prethodio je I italijansko-jugoslovenski simpozijum za istoriju medicine. Ovaj simpozijum bio je, međutim, podijeljen u dva dijela. Prvi njegov dio održan je u Peskari, a drugi u Splitu.

Srećno zamišljen i podesno uklopljen u programe rada dva značajna naučna skupa, I italijansko-jugoslovenski simpozijum za istoriju medicine